

Islamic Gerontology, Importance of Localizing Aging Studies in Iran: A Review of Quran and Hadith

Abdolrahim Asadollahi^{1*} , Farzaneh Bahadori¹, Fatemeh Eftekharian²

1- Department of Aging Health, Faculty of Health, Shiraz University of Medical Science, Shiraz, Iran.

2- Library Manager, Faculty of Health, Shiraz University of Medical Science, Shiraz, Iran.

*Correspondence should be addressed to Mr. Abdolrahim Asadollahi; Email: a_asadollahi@sums.as.ir

Article Info

Received: Des 24, 2017

Received in revised form:

Feb 21, 2018

Accepted: Feb 27, 2018

Available Online: Mar 21, 2018

Keywords:

Hadith

Islamic gerontology

Localizing sciences

Quran

Abstract

Background and Objective: Discussion of localizing sciences in all fields of humanities is a contentious issue in Iranian academic settings and has its supporters and opponents. Among new branches of sciences developed in the 20th century, the science of biological, psychological, and social aspects of older adults, known as gerontology, is a recent one. Like other modern sciences, this field of study has an occidental origin. In recent years, it has also found its place in academic settings in Iran. The present study aimed to discover the theoretical, Islamic, and ideological origins of gerontology in oriental and Islamic society.

Method: This library-based study was an attempt to review available resources. To this end, Quranic verses, hadiths, and historical documents about the elderly were consulted. Keywords such as the elderly and old age were used to search for these resources. All ethical issues were observed in the study and the researchers declared no conflict of interests.

Results: According to the available resources of Islamic jurisprudence, it seems that the current situation is appropriate for localizing gerontology through referring to Quranic resources, Islamic hadiths, ancient history of Iranian culture, and documents on Islamic jurisprudence.

Conclusion: Considering the thorough and eternal nature of Islam and its dominance on human's existential structure and his real needs, it is necessary to design the curriculum of gerontology, which is a newly established discipline, based on Islamic principles and standards.

Please cite this article as: Asadollahi A, Bahadori F, Eftekharian F. Islamic Gerontology, Importance of Localizing Aging Studies in Iran: A Review of Quran and Hadith. *J Res Relig Health*. 2018; 4(2): 117- 127.

Summary

Background and Objective: In accordance with the definition of the Department of Gerontology in the Ministry of Health, "The main mission of the field of gerontology is to educate trained human personnel in various social, mental, and health dimensions, in order to use these forces and in order to provide educational and research programs." The policy advice and planning for the elderly are related to institutions and organizations. This field was reviewed in the second half of the twentieth century by approved American universities and later in Europe. It has developed into three main fields as social science or sociology of aging, biomedical gerontology and geriatrics, and psycho-gerontology. However, at present, in most of

the great academic centers of the world, this field is in the form of integrated institutions adopting a comprehensive view to the elderly and their problems. The present study aimed to discover the theoretical, Islamic, and ideological origins of gerontology in oriental and Islamic society.

Method: This bibliographic review was conducted using the first-hand sources of Islam and Shi'ism and the use of related keywords such as the elderly, aging, older people, "Sheikhokha (Ar.)", "Sheikh (Ar.)", and the aging of the hadiths, narrations, quotes and texts of the Islamic jurisprudential sources. Maximum effort was made to extract texts from sources that were first mentioned and identified by early thinkers of Islam. Therefore, the consensus and relevance of the texts were mentioned and interpreted with the subject and purpose of the article. The length of the extraction of

texts from the main sources began in August, 2017, and until the time of writing and finalizing the manuscript in mid-December, 2017. Regarding validity and reliability of the texts (content validity), two Arabic language and literature specialists and three experts in the field of Islamic sciences were recruited in both main branches of Islam, Shi'ism and Sunnism.

Results: In the field of anthropology and philosophy in Iran, old age is divided into two periods: the first one, which is known as "Mobkereh", begins at the age of sixty and lasts until the age of seventy. The second is "Motaekhereh", which begins at the age of seventy and lasts until the end of its life (1). The "Harem", which is an old person, refers to someone who has reached the peak of weakness and disability as a result of aging (2). In the definition of "Ardhal-al-Omr" in the commentary of al-Qortabi (1273 AC.), it reads: "Ardhal-al-Omr" is the final point of life, who has reached the end of his/her life and has lasted so long that he/she has suffered dementia, mental and physical deterioration" (3). The term "Kohl" in the commentary of Al-Mounir (1990) meant: a man who has reached full-fledged development and who reaches 40 years of age or above (4). In the explanation of the "Sheikh-al-Kabir" in the commentary of Al-Murraqi (1883 AC), it means that someone who is weakened and cannot alone feed the livestock (5). Also, Prophet Muhammad (PBUH) said: "show mercy to children and respect older adults to be my Companions (Al-Ashab)" (6).

According to the verses, the traditions and Islamic hadiths mentioned, it is clear that God has emphasized that children should be kind to their fathers and mothers and do their best to fulfill their needs. Therefore, God has commanded that the elderly parents should be well-fed, so that Allah does not abandon the old age alone. Do not slay them from your house, do not give them bad sayings, talk with them with respect, meet them, be humble before them, and always pray for them; so that the day when it comes to you, your children will behave in the same way. At the same time, one can look at the issue from another angle, and it is essentially a matter of the worldview and attitude that Islam has towards the world and the human being. In Islam and other divine religions, human life does not end with its death, but death is in fact the end of a stage of life and the beginning of another stage (7,8). When such an attitude is presented, the elderly never feel that they have reached the end of life, and no old people needs to be young in their desire and none of them feels depressed when remembering the past. In simple terms, seniors do not suffer from depression and anxiety (9). The elderly with this worldview can enjoy their aging as a part of human life and continue to live with a calm imagination (10,11).

Conclusion: Considering the thorough and eternal nature of Islam and its dominance on human's existential structure and his real needs, it is necessary to design the curriculum of gerontology, which is a newly established discipline, based on Islamic principles and standards.

References

1. Ibrahim E. Al-Sanavatol Moteakherat Men-Al-Omr. Beirut: Dar-Al-Elm; 1997. p. 11. (Full Text in Arabic)
2. Ibn Manzhour MM. Lethanol Arab. Tehran: Ma'aref Ahlal Beit. (Full Text in Arabic)
3. Albabarti Mahmoud AM. Sharhol Enayat Alal Hedayat with Sharh Fathol Qadir. Vol. 3. Beirut: Darol Fikr; 1872. Entry 356.2. (Full Text in Arabic)
4. Al-Zohaili W. Tafsirol Monir. Translation by Abdolrauf Mokhles Heravi. Beirut: Darol Fekr Al-Moaser; 1990. p.293-8. (Full Text in Arabic)
5. Maraghi A. Tafsir Al-Maraghi. Cairo: Darol Ehya'a Torathol Arabi; 2015. Entry 34.5 & 20.7. (Full Text in Arabic)
6. Kulaini MY. Osul Kafi. Persian. Translation by mohammad bagherkamareie. Vol. 6. Tehran: Osweh; 2007. p. 658,158. (Full Text in Arabic)
7. Al Bahouti MY. Kashafol Qena'a an Matnol Eqna'a. Qom Islamic IS Centre; 2008. Entry 309.2. (Full Text in Arabic)
8. Al Hattab MM. Mawahebol Jalil. Beirut: Darol Fikr; 1992. entry 414/2. (Full Text in Arabic)
9. Asadollahi A, Rezaei P, Faraji N, Saberi LF. Does religiosity have unsuitable effect on civic engagement of older adults? A research within aged citizens in the Southwest of Iran. *Journal of American Science*. 2012;8 (7):421-6.
10. Asadollahi A, Fani-Saberi L, Rezaie Abhari F, Shirinkam F. Later life civic engagement of elderly in Ahwaz-Iran. *Journal of Nursing and Midwifery Sciences*. 2014;1 (1):33-43.
11. Asadollahi A, Rezaei P, Faraji N. Aging Successfully: The Impact of Spirituality on Social Participation in the Process of Living Getting Old. *Middle-East Journal of Scientific Research*. 2013;15(7):920-5.

علم الشيخوخة الإسلامي، ضرورة توطين علم الشيخوخة في إيران مع لمحة عامة عن الآيات والأحاديث

عبدالرحيم اسداللهي¹ , فرزانه بهادري²، فاطمه افتخاريان³

١- قسم صحة المسنين، كلية الصحة، جامعة شيراز للعلوم الطبية، شيراز، إيران.

٢- علم المكتبات والمعلومات الطبية، كلية الصحة، جامعة شيراز للعلوم الطبية، شيراز، إيران.

* المراسلات موجهة إلى السيد عبدالرحيم اسداللهي؛ البريد الإلكتروني: a_asadollahi@sums.as.ir

الملخص

خلفية البحث وأهدافه: إن قضية توطين العلوم في المراكز الجامعية الإيرانية وفي جميع الفروع المرتبطة بالعمل على الانسان، موضوع كان دائما موضع النقاش وكانت هناك الكثير من وجهات النظر المتوافقة والمتعارضة له. من بين العلوم الجديدة التي تكونت في أواخر القرن العشرين، علم دراسة الحياة البيولوجية والنفسية والاجتماعية للمسنين أو علم الشيخوخة، في الواقع ان هذا العلم من أحدث العلوم وان جذوره كباقي العلوم، انما نشأت في الغرب، وقد تأسست في السنوات الأخيرة لأول مرة في جامعات إيران. تسعى هذه الدراسة إلى بيان الأسس النظرية والإسلامية والإيديولوجية لهذا المجال من المعرفة في المجتمع الشرقي والإسلامي.

منهجية البحث: اجريت هذه الدراسة كنوع من الخدمة المرجعية للمكتبات؛ حيث تمت المراجعة في البداية، الى مجموعة من الآيات القرآنية والأحاديث والسجلات والوثائق التاريخية التي تتمحور حول مسئلة الشيخوخة ومن ثم تم جمع النصوص المتعلقة بالكلمات الرئيسية ل"المسن" و"الشيخوخة" وتسجيلها. تمت مراعاة جميع الموارد الاخلاقية في هذا البحث؛ و اضافة الى هذا فإن مؤلفي المقالة لم يشيروا الى تضارب المصالح.

الكشوفات: وفقا للمصادر الفقهية والإسلامية الموجودة، يبدو أن الركائز القديمة للثقافة الإيرانية والمصادر الفقهية، متوفرة من اجل التوطين والإحالة الى المصادر القرآنية والروائية الإسلامية، فمن الضروري أن نولي اهتماما لها.

النتيجة: بالنظر إلى كون الإسلام ديننا كاملا وخالدا وكذلك احاطة هذا الدين بالهيكل الوجودي البشري واحتياجاته الحقيقية، فمن الضروري صياغة المنهج الدراسي لفرع علم الشيخوخة على أساس المبادئ والمعايير الإسلامية.

معلومات المادة

الوصول: ٥ ربيع الثاني ١٤٣٩

وصول النص النهائي: ٤ جمادى الثاني

١٤٣٩

القبول: ١٠ جمادى الثاني ١٤٣٩

النشر الإلكتروني: ٤ رجب ١٤٣٩

الألفاظ الرئيسية:

توطين العلوم

علم الشيخوخة الاسلامي

القرآن والحديث

يتم استناد المقالة على الترتيب التالي:

Asadollahi A, Bahadori F, Eftekharian F. Islamic Gerontology, Importance of Localizing Aging Studies in Iran: A Review of Quran and Hadith. J Res Relig Health. 2018; 4(2): 117- 127.

سالمندشناسی اسلامی، ضرورت بومی‌سازی دانش سالمندی در ایران با مروری بر آیات و احادیث

عبدالرحیم اسداللهی*^{id}، فرزانه بهادری^۱، فاطمه افتخاریان^۲

۱- گروه سلامت سالمندی، دانشکده‌ی بهداشت، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران.
۲- کتابداری و اطلاع‌رسانی پزشکی، دانشکده‌ی بهداشت، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران.
*مکاتبات خطاب به آقای عبدالرحیم اسداللهی؛ رایانامه: a_asadollahi@sums.as.ir

اطلاعات مقاله

دریافت: ۳ دی ۹۶
دریافت متن نهایی: ۲ اسفند ۹۶
پذیرش: ۸ اسفند ۹۶
نشر الکترونیکی: ۱ فروردین ۹۷

واژگان کلیدی:

بومی‌سازی دانش
سالمندشناسی اسلامی
قرآن و احادیث

چکیده

سابقه و هدف: بحث بومی‌سازی علوم در مراکز دانشگاهی ایران در کلیه‌ی گرایش‌های مرتبط با کار بر روی انسان، موضوعی است که همواره نقد شده است و دیدگاه‌های همسو و غیرهمسوی فراوانی داشته است. در میان دانش‌های نوین شکل‌گرفته در اواخر قرن بیستم، دانش مطالعه‌ی حیات زیستی، روانی و اجتماعی افراد سالمند یا جرونتولوژی در واقع از جدیدترین شاخه‌های علوم است. همانند علوم دیگر ریشه‌ی نوین این علم در غرب بنیان نهاده شده؛ و برای نخستین بار در سال‌های اخیر در دانشگاه‌های ایران پایه‌ریزی شده است. این مطالعه در پی بیان خاستگاه‌های نظری، اسلامی و عقیدتی این حوزه از دانش در جامعه‌ی شرقی و اسلامی است.

روش کار: این پژوهش مطالعه‌ی مروری از نوع کتابخانه‌ی است. در این مطالعه ابتدا به مجموعه‌ی آیات قرآنی، احادیث، سوابق و مستندات تاریخی با محوریت سالمندان مراجعه شد؛ و متون مرتبط با واژگان کلیدی سالمند و سالمندی گردآوری و ثبت شد. در این پژوهش همه‌ی موارد اخلاقی رعایت شده است. علاوه‌براین، نویسندگان مقاله هیچ‌گونه تضاد منافی گزارش نکرده‌اند.

یافته‌ها: مطابق منابع موجود فقهی و اسلامی به نظر می‌رسد برای بومی‌سازی و استناد به منابع قرآنی و روایی اسلامی، بسترهای کهن فرهنگ ایرانی و اسناد فقهی فراهم است و توجه به آنها ضرورت دارد.

نتیجه‌گیری: با توجه به کامل و جاودانه بودن اسلام و احاطه‌ی آن بر ساختار وجودی انسان و نیازهای حقیقی او، تدوین سرفصل دروس مصوب رشته‌ی جدید سالمندی مبتنی بر اصول و موازین اسلامی، ضرورت دارد.

استناد مقاله به این صورت است:

Asadollahi A, Bahadori F, Eftekharian F. Islamic Gerontology, Importance of Localizing Aging Studies in Iran: A Review of Quran and Hadith. J Res Relig Health. 2018; 4(2): 117- 127.

مقدمه

معاونت آموزش وزارت بهداشت، «مأموریت اصلی رشته‌ی سالمندشناسی، تربیت نیروی انسانی متخصص آموزش دیده در ابعاد مختلف اجتماعی، روانی و بهداشتی به‌منظور

مطابق سرفصل تعریف شده از رشته‌ی سالمندشناسی در

به‌کارگیری این نیروها در راستای ارائه‌ی برنامه‌های آموزشی و پژوهشی و مشاوره در امر سیاست‌گذاری، و برنامه‌ریزی در امور سالمندان به نهادها و سازمان‌ها و مراکز مرتبط است». این رشته در نیمه‌ی دوم قرن بیستم به مرور در سرفصل‌های مصوب دانشگاه‌های معتبر آمریکا و بعدها اروپا قرار گرفته است و با گسترش و توسعه‌ی نظری خود در سه حوزه‌ی اصلی سالمندشناسی اجتماعی یا جامعه‌شناسی سالمندی^۱، سالمندشناسی زیستی و پزشکی^۲ و سالمندشناسی روانی یا روان‌شناسی سالمندی^۳ تفکیک شده است. هر چند در حال حاضر در بیشتر مراکز دانشگاهی مهم جهان این رشته در قالب مؤسسه‌های یکپارچه با نگاه جامع‌نگر و منسجم به دانش مطالعات سالمندان می‌نگرد؛ در ایران این رشته در دو مقطع کارشناسی ارشد و دکتری تخصصی در سال‌های اول تأسیس خود است و تا این تاریخ دو دانشگاه معتبر علوم پزشکی شیراز و تهران از بنیانگذاران مطالعات سالمندی در ایران بوده‌اند. در طرح درس دوره‌ی دکتری سالمندشناسی تصویب شده است که این رشته در شورای گسترش علوم پایه‌ی پزشکی در محورهای ذیل قابل توجه است:

- پایبندی به اصول دینی، مذهبی، اخلاقی و ارزش‌های فرهنگی جامعه و رعایت آن در برخورد با مراجعان و سالمندان؛
- احترام گذاشتن به شخصیت، سلامت، توانمندی و موقعیت سالمندان و ارزش قائل شدن برای آنان؛
- رعایت حق انتخاب و مشارکت سالمند و خانواده‌ی وی در تصمیم‌گیری درباره‌ی مراقبت یا درمان؛
- رعایت حق سالمندان و اطرافیان ایشان در برخورداری از دانش و مهارت مورد نیاز برای مراقبت مؤثر از خود؛
- دارا بودن دید مثبت و امیدبخش نسبت به سالمندان و دوران سالمندی؛
- دوری از هرگونه تبعیض ازجمله قومی، سنی و رعایت انصاف و عدالت و احترام به آزادی‌های فردی افراد سالمند در برخورد و مراقبت دادن به سالمندان.

مطابق اهداف تعریف شده برای این رشته، مشاهده می‌شود محوریت نگاه بومی با استناد به منابع ایرانی و اسلامی لحاظ شده است. از این‌رو، شناخت منابع فرهنگ بومی ایرانی و اسناد

قرآنی و روایات اسلامی برای دانش‌آموختگان این رشته ضروری به نظر می‌رسد. برای مثال نویسنده در معرفی منابع علمی سرفصل درسی مانند «اصول اخلاقی و قانونی در مراقبت از سالمندان» برای دانشجویان تحصیلات تکمیلی این رشته سعی می‌کند بیشترین استندهای علمی به منابع دست اول تاریخ و فرهنگ ایران، مستندات قرآنی، احادیث نبوی و منابع شیعی باشد. هدف این بررسی گردآوری و معرفی برخی از مهم‌ترین روایات، آیات، احادیث و دیدگاه‌های نظری در منابع دست اول اسلامی است که مأخذ و منبع محسوب می‌شوند، تا بتواند در سرفصل برخی دروس این رشته کاربرد داشته باشد و همچنین اثبات ضرورت وجود و توجه به این دسته از منابع اسلامی و ایرانی نیز از دیگر اهداف این مطالعه به حساب می‌آید. در یک مثال می‌توان گفت که در سرفصل درس «مسائل حقوقی و قانونی مراقبت از سالمندان» این منابع کاربرد دارد. این منابع گردآوری شده می‌تواند نقطه‌ی آغاز حوزه‌ی دانش سالمندشناسی باشد که می‌تواند به نام سالمندشناسی اسلامی تعریف شود. بر همین اساس هدف این مقاله معرفی مهم‌ترین منابع فقهی و اسلامی و تأکید بر ضرورت وجود و توجه به آنها در سرفصل‌های دروس مرتبط با این رشته‌ها است.

روش کار

این پژوهش مطالعه‌ی مروری از نوع کتابخانه‌ی است که با مراجعه به منابع دست اول اسلامی و شیعی و استفاده از کلیدواژه‌های مرتبط مانند سالمند، سالمندی، شیخوخه، شیخ، عجز و پیری مجموعه‌ی احادیث، روایات، نقل قول‌ها و متون دست اول استخراج و کدگذاری شد. تلاش حداکثری صورت گرفت که متن‌ها از منابعی استخراج گردد که بار اول ذکر شده است و بین علما و صاحب‌نظران منبع دست اول شناخته می‌شود. سپس مرتبط بودن متن‌ها با موضوع و هدف مقاله بررسی و تفسیر شد. مدت زمان استخراج متن‌ها از منابع از نیمه‌ی مرداد ماه سال ۱۳۹۵ آغاز و تا زمان نگارش و تدوین نسخه‌ی نهایی مقاله در اواخر آذرماه ۱۳۹۵ منابع مجدد جستجو و افزوده شد. برای سهولت کار و اعتبار متون از دو مترجم زبان و ادبیات عرب و سه متخصص حوزه‌ی علوم دینی و آگاه به منابع دست اول اسلامی و فقهی در هر دو شاخه‌ی اصلی مذهب اسلام؛ تشیع و تسنن بهره برده شد. در این پژوهش تمامی اصول اخلاقی مرتبط کاملاً رعایت شده است.

^۱) Sociology of Aging

^۲) Geriatrics & Biogerontology

^۳) Psychogerontology

یافته‌ها

واژه‌شناسی^۱ سالمندی در اسلام

در علم انسان‌شناسی و فلسفی در ایران، سالمندی به دو دوره تقسیم می‌شود: یکی «مبکره^۲» که از شصت سالگی شروع می‌شود و تا سن هفتاد سالگی ادامه می‌یابد. دیگری «متأخره» که از هفتاد سالگی شروع می‌شود و تا آخر عمر ادامه می‌یابد (۱). در قرآن چهار مرتبه (هود/۷۲، الشعراء/۱۷۱، صافات/۱۳ و ذاریات/۲۹) کلمه‌ی عجوز برای زن سالخورده و یائسه آمده است که برای نمونه به ذکر آیات ۷۱-۷۲ سوره هود، اکتفا می‌شود: «وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلَنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ خَنِيذٍ؛ فَلَمَّا رَأَى أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكَرَهُمْ وَأَوْحَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ لُوطٍ»؛ علاوه بر این، در حدیث نبوی کلمه‌ی عجوز برای پیرزنان نیز به کار رفته است، چنانکه انس (رض) روایت می‌کند که رسول خدا (ص) در توضیح آیه‌ی «إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً» فرمود: «منظور پیرزنانی هستند که بر اثر پیر شدن دچار ضعف بینایی و چرک چشم شدند» (۲).

«هرم» که جمع آن هَرَمی است، به کسی اطلاق می‌شود که به سبب پیری به اوج ضعف و ناتوانی رسیده باشد (۳). در تعریف اردل العمر در تفسیر القرطبی چنین آمده است: «اردل العمر یعنی نقطه‌ی نهایی عمر، کسی که به نقطه‌ی پایانی عمر رسیده و آن قدر عمر وی طولانی شده که به سبب آن دچار زوال عقلی^۳ و جسمی گشته است و مانند طفلی گشته که عقل ندارد». رسول خدا (ص) با توجه به روایتی از ابن ابی وقاص (رض) از خداوند درخواست نموده است تا وی را به اردل العمر نرساند (۴).

کلمه‌ی «کهل^۴» در تفسیر المنیر چنین معنی شده است: مردی که به رشد تمام عیار خود رسیده و کسی است که به سن ۴۰ یا بیشتر برسد (۵). خداوند تبارک و تعالی در ضمن دو آیه‌ی فوق، تکلیف تمام فرزندان را که والدین سالخورده دارند با صراحت بیان نموده است.

به نظر می‌رسد تنها اصطلاحی که با سالمند منطبق باشد، اصطلاح شیخ است که معادل واژه‌ی سالمند در عربی است. در قرآن سه بار این واژه به کار رفته است. برای مثال در آیه‌ی ۲۳ سوره‌ی قصص: «وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِّنَ النَّاسِ يَسْتَأْذِنُونَ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمْ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّىٰ يَصْدِرَ الرَّعَاءُ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ»؛ «هنگامی که به آب مدین رسید گروهی از مردم را دید که (چارپایان خود را) آب می‌دادند و جدا از آنها دو زن را دید که (گوسفندان خود را) کنار می‌کشیدند، موسی (ع) گفت: برنامه‌ی شما چیست؟ (دو دختر حضرت شعیب (ع) پاسخ دادند: ما (منتظریم و) از آب استفاده نمی‌کنیم، تا اینکه چوپان‌ها (گوسفندان خود را) بازگردانند و پدرمان سالخورده است». در توضیح «شیخ کبیر» در تفسیر المراحی آمده است: یعنی کسی که دچار ضعف شده است و به تنهایی نمی‌تواند (چارپایانش را) آب دهد (۶).

مرور منابع دست اول اسلامی: سالمندی در قرآن

سالمندی آن قدر در اسلام ارزشمند است که پس از ایمان به توحید و ارکان آن بیان شده است و از طرفی یکی از پیامبران خدا به نام حضرت زکریا (ع) در مناجات با پروردگار عالم به آن توسل می‌جوید که اینها همه دلیل بر ارزشمند بودن پیری است: «ذَكَرَ رَحْمَتَ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا؛ إِذْ نَادَىٰ نِدَاءً خَفِيًّا؛ قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاسْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا»؛ «این یادی است از رحمت پروردگار تو نسبت به بنده‌اش زکریا در آن هنگام که پروردگارش را در خلوتگاه خواند. گفت پروردگارا! استخوانم سست شده و شعله‌ی پیری تمام سرم را فرا گرفته است و من هرگز در دعای تو از اجابت محروم نمی‌شدم» (۷).

خداوند متعال می‌فرماید: «وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا» (۸)؛ «از آنچه به آن آگاهی نداری، پیروی مکن، چرا که گوش و چشم و دل، همه مسئولند. «مَنْ لُّسَّأَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ» «سپس آن روز که دوزخ را بنگرید، درباره‌ی هر نعمتی که به شما ارزانی شده است از شما سؤال خواهد شد» (۹).

احترام به سالمندان در قرآن که یکی از مصادیق آن والدین سالمند است از جمله مواردی است که نشان می‌دهد

^۱) Terminology
^۲) Mobkerah
^۳) Dementia
^۴) Kohl

سالمندی در دین اسلام از جایگاه والا و ویژه‌یی برخوردار است؛ آنجا که خداوند تبارک و تعالی در ضمن آیات ۲۳ و ۲۴ سوره‌ی اسرا می‌فرماید: «وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا لِيَّاهُ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا آفٌ وَلَا تُنْهَرْهُمَا وَ قُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا؛ وَ اخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَ قُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَحِمْتَ رَبِّيَ صَغِيرًا»؛ «پروردگارت فرمان داده جز او را نپرستید و به پدر و مادر نیکی کنید، هرگاه یکی از آنها -یا هر دو آنها- نزد تو، به سن پیری برسند کمترین اهانتی به آنها روا مدار و بر آنها فریاد مزن و گفتار لطیف و سنجیده‌ی بزرگووارانه به آنها بگو. بال‌های تواضع خویش را در برابرشان از محبت و لطف فرود آور و بگو پروردگارا همان‌گونه که آنها مرا در کوچکی تربیت کردند، مشمول رحمتشان قرار ده» (۱۰). در توضیح این آیه در تفسیر المراحی آمده است وقتی خدا به شما نیکی خواهد کرد که با پدر و مادرتان نیک‌رفتار باشید. فقها نیز تأمین نفقه‌ی ایشان را جزو احسان شمرده‌اند (۶).

مطابق تفسیر علامه طباطبایی اگر خداوند حکم را به دوران پیری پدر و مادر اختصاص داده است، از این جهت بوده که پدر و مادر در آن دوران سخت‌ترین حالات را دارند و به کمک فرزند بیشتر احتیاج دارند؛ زیرا از انجام بسیاری از واجبات زندگی خود ناتوانند و همین معنا یکی از آمال پدر و مادر است که همواره از فرزندان خود آرزو می‌کنند. روزگاری که از فرزند پرستاری می‌کردند و روزگاری دیگر که مشقات آنان را تحمل می‌نمودند و باز در روزگاری که زحمت تربیت آنان را به دوش کشیدند. در همه‌ی این ادوار که فرزند از تأمین واجبات خود عاجز بود؛ آنان این آرزو را در سر می‌پروراندند که در روزگار پیری از دستگیری فرزند برخوردار شوند» (۱۱).

حضرت موسی (ع) پس از حادثه‌ی قتل قبطی ظالم، ترسناک از شهر خارج شد و گفت: «... رَبِّ بَجِّئِ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ» (۱۲)؛ «پروردگارا! مرا از این قوم ظالم رهایی بخش». سپس رفت تا به شهر مدین رسید، دید عده‌یی آمده‌اند و گوسفندهایشان را آب می‌دهند. حضور دو زن در گوشه‌یی توجه او را جلب کرد؛ نزد آنان رفت و فرمود: «ما خَطْبُكُمَا؛ مشکل شما چیست؟» گفتند: «لَا نَسْقِي حَتَّىٰ يُصَدِرَ الرِّعَاءُ وَ أُبْنَا شَيْخٍ كَبِيرٍ» (۱۳)؛ «ما آنها را آب نمی‌دهیم تا چوپان‌ها همگی خارج شوند و پدر ما پیر

مرد کهنسالی است (و قادر بر این کارها نیست)؛ «فَسَقَىٰ لَهُمَا» موسی (ع) بی‌درنگ، اقدام کرد و گوسفندان آن دو زن بی‌پناه را سیراب کرد و رفت زیر سایه نشست و دست به دعا بلند کرد و گفت: «رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ» (۱۴)؛ «پروردگارا! هر خیر و نیکی بر من فرستی، من به آن نیازمندم». طولی نکشید که دختر شعیب آمد و گفت: پدرم تو را دعوت کرده است تا پاداش کارت را بدهد. وقتی نزد شعیب (ع) آمد داستان خود را بیان کرد، شعیب فرمود: «لَا تَخَفْ بَجَّوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ» (۱۵)؛ «نترس از قوم ظالم نجات یافتی». سپس یکی از دختران به بیان خوبی‌های او پرداخت و از پدر خواست که او را استخدام کند. ولی حضرت شعیب (ع) پاداش بالاتر به او داد و او را صاحب خانواده و زندگی کرد و فرمود: «إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنْكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَىٰ أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِي حَجَّجٍ...» (۱۶)؛ من می‌خواهم یکی از این دو دخترم را به همسری تو درآورم به این شرط که هشت سال برای من کار کنی». حضرت موسی (ع) در آن روز به پیامبری نرسیده بود و علم غیب نمی‌دانست، آن دو زن را نمی‌شناخت، از روی جوانمردی و کمک به مظلوم به یاری آن دو زن بی‌پناه شتافت. در واقع برای رضایت پروردگار به حضرت شعیب (ع) آن پیرمرد بزرگووار که از روی ناچاری دختران خود را برای آب‌دهی گوسفندان فرستاده بود، خدمت کرد و خداوند نیز پاداش مناسبی به پاس این خدمت بی‌شائبه عنایت فرمود.

این داستان قرآنی زیباترین تابلو برای خدمت خالصانه و بی‌شائبه به سالمندان است. واضح است در جامعه‌یی که گروه عظیمی از آن را سالمندان تشکیل می‌دهند، خدمت‌رسانی به آنان بدون نظم و تشکیلات امکان‌پذیر نخواهد بود.

در جای دیگر اقدام فرزندان یعقوب برای رهایی برادرشان بنیامین از زندان عزیز مصر چنین آمده است: آنان گفتند: «بَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» (۱۷)؛ «ای عزیز، او پدر پیری دارد، یکی از ما را به جای او بگیر، ما تو را از نیکوکاران می‌بینیم»؛ آنان خواستند با حرمتی که پیران نزد دیگران دارند آن را وسیله قرار دهند تا برادرشان را آزاد یا دیگری را جایگزین وی سازند (۱۰).

سالمندی در احادیث و روایات

سالمندان در فرهنگ دینی جایگاه و منزلت ویژه‌ی دارند و درباره‌ی رعایت حقوق آنان فراوان سفارش شده است.

پیامبر گرامی اسلام می‌فرماید: «لا تُؤُولُ قَدَمَا عَبْدِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ حَتَّى يَسْأَلَ عَنْ أَرْبَعٍ: عَنْ عُمرِهِ فِيمَ أَفْنَاهُ؟ وَعَنْ شَبَابِهِ فِيمَ أَبْلَاهُ؟ وَعَنْ مَالِهِ مِنْ أَيْنَ اكْتَسَبَهُ وَفِيمَ أَنْفَقَهُ؟ وَعَنْ عِلْمِهِ مَاذَا عَمِلَ بِهِ؟»؛ «هرگز دو پای انسانی در قیامت از جا تکان نخواهد خورد تا اینکه از چهار چیز از او پرسیده شود: ۱) از عمرش که در چه راهی فنا نموده است، ۲) از علمش که چه قدر به آن عمل نموده است ۳) از مالش که از کجا به دست آورده و در چه راهی خرج نموده است ۴) و از جسمش که در چه راهی پوسیده نموده است». رسول خدا (ص) درباره‌ی گرامی داشتن بزرگان می‌فرماید: «إِذَا أَتَاكُمْ كَرِيمٌ قَوْمٍ فَأَكْرَمُوهُ»؛ «هرگاه بزرگ قومی بر شما وارد شد، گرامی‌اش بدارید» (۱۱). همچنین «وجود پیران سالخورده بین شما باعث افزایش رحمت و لطف پروردگار و گسترش نعمت‌های الهی بر شماست» (۱۸). یا «ثَلَاثَةٌ لَا يَسْتَحِفُّ بِحَقِّهِمْ إِلَّا مُنَافِقٌ بَيْنُ النَّفَاقِ: ذَوَالشَّيْبَةِ فِي الْإِسْلَامِ، وَ الْإِمَامُ الْمَقْسِطُ، وَ مُعَلِّمُ الْخَيْرِ»؛ سه نفر هستند که جز منافقی که نفاقش آشکار است، در حق آنان بی‌حرمتی نکنند: ریش سفید اسلام، پیشوای دادگر و آموزگار خوبی‌ها» (۱۹). ایشان همچنین می‌فرماید: «احترام گذاشتن به مسلمان مو سفید و سالخورده از جمله تجلیل خداست؛ و از ما نیست کسی که بزرگسال ما را احترام نکنند و به خردسال ما مهربانی نکنند» (۱۹). حضرت در جای دیگر فرمود: «ارْحَمِ الصَّغِيرَ وَوَقِّرِ الْكَبِيرَ تَكُنْ مِنْ رُقَقَائِي»؛ به کودکان رحم کن و بزرگسالان را احترام نما تا از دوستان من باشی» (۲۰). رسول گرامی اسلام (ص) می‌فرماید: «ما أكرم شاباً شيخاً لسته إلا قَبَضَ اللهُ عِنْدَ سَنَةِ مِنْ يَكْرَمُهُ»؛ هر جوانی که پیری را برای سنش گرامی دارد، خدا هنگام پیری وی یکی را بیارد که وی را گرامی دارد» (۲۱). همچنین: «ليس منا من لم يوقر الكبير و يرحم الصغير و يأمر بالمعروف و ينه عن المنكر»؛ هر که بزرگ‌تر را محترم ندارد و به کوچک‌تر رحم نکند و به نیکی و اندارد و از بدی باز ندارد از ما نیست» (۲۱). از فرموده‌های پیامبر اکرم (ص) است که: «الشَّيْخُ فِي أَهْلِهِ كَالْتَّبِيِّ فِي أُمَّتِهِ»؛ «پیر در میان کسان خود چون پیامبر در امت خویش است» (۲۱). همچنین می‌فرماید: «الْخَيْرُ مَعَ أَكْبَرِكُمْ»؛ «خوبی همراه بزرگان شماست»

(۲۱). پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «البركة في أكابرنا فمن لم يرحم صغيرنا و يجل كبرنا فليس منا»؛ «برکت در بزرگان ماست و هر کس بر کوچک ما رحم نکند و بزرگ ما را محترم نشمارد، از ما نیست» (۲۱). همچنین «مَنْ وَقَّرَ ذَا شَيْبَةٍ فِي الْأَسْلَامِ أَمَّنَهُ اللَّهُ مِنْ فَرَجِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ»؛ هر کس بزرگسال مسلمانی را گرامی دارد و احترام نماید، خداوند او را در قیامت از سختی‌ها و مشکلات در امان می‌دارد» (۱۱). یا «مَنْ إِحْلَلَ اللَّهُ إِحْلَالَ ذِي الشَّيْبَةِ الْمُسْلِمِ»؛ احترام به مسلمان سالخورده، احترام به خداوند است (۱۱). پیامبر اکرم (ص) همچنین می‌فرماید: «إِنَّ مِنْ إِحْلَالِي تَوْقِيرَ الشَّيْخِ مِنْ أُمَّتِي»؛ احترام به سالخورده‌ی امت من، احترام نهادن به من است.

امام صادق (علیه‌السلام) نیز در این باره می‌فرماید: «عَظَّمُوا كِبَارَكُمْ وَصَلُّوا أَرْحَامَكُمْ»؛ «بزرگسالان خود را احترام کنید و صله‌ی ارحام به جای آورید» (۲۲). امام رضا (ع) نیز می‌فرماید: «وَقَرُّوا كِبَارَكُمْ وَ ارْزُقُوا صِغَارَكُمْ وَ صَلُّوا أَرْحَامَكُمْ»؛ به بزرگ‌ترهائیتان احترام بگذارید و با کوچک‌ترها مهربان باشید و صله‌ی ارحام بنمایید» (۲۳). امام علی (علیه‌السلام) نیز می‌فرماید: «وَقَارِ الشَّيْبَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ نَضَارَةِ الشَّبَابِ»؛ «وقار پیری، نزد من دوست داشتنی‌تر از نشاط جوانی است» (۲۴). یا «وَقَرُّوا كِبَارَكُمْ يُؤَقِّرْكُمْ صِغَارَكُمْ»؛ پیرانتان را حرمت نهید تا کودکانتان شما را حرمت نهند» (۲۱).

امیرالمؤمنان (ع) همچنین می‌فرماید: «تَسَعُّهُ أَشْيَاءٌ قَبِيحَةٌ وَ هِيَ مِنْ تَسَعَّةِ أَنْفُسٍ أَقْبَحُ مِنْهَا مِنْ غَيْرِهِمْ: ضَيْقُ الدَّرْعِ مِنَ الْمُلُوكِ وَ الْبُخْلُ مِنَ الْأَغْنِيَاءِ وَ سُرْعَةُ الْغَضَبِ مِنَ الْعُلَمَاءِ وَ الصَّبَا مِنَ الْكُهُولِ وَ الْقَطِيعَةُ مِنَ الرُّؤُوسِ وَ الْكِدْبُ مِنَ الْقَضَاةِ وَ الزَّمَانَةُ مِنَ الْأَطْبَاءِ وَ الْبَدَاءُ مِنَ النِّسَاءِ وَ الطَّيْشُ مِنَ ذَوِي السُّلْطَانِ»؛ «نه چیز زشت است، اما از نه گروه زشت‌تر: درماندگی و ناتوانی از دولتمردان؛ بخل از ثروتمندان؛ زود خشمی از دانشمندان؛ حرکات بچگانه از میان‌سالان؛ جدایی حاکمان از مردم؛ دروغ از قاضیان؛ بیماری کهنه از پزشکان؛ بدزبانی از زنان و سختگیری و ستمگری از سلاطین» (۲۵). حضرت همچنین می‌فرماید: با کودکان خانواده‌ات مهربان باش و بزرگان خانواده‌ات را احترام گذار (۲۶).

امام زین العابدین (ع) نیز درباره‌ی احترام به بزرگ‌تر می‌فرماید: «أَنْ يَكُونَ شَيْخُكُمْ بِمَنْزِلَةِ أَبِيكَ وَ شَبَابُهُمْ بِمَنْزِلَةِ إِخْوَتِكَ وَ

باعث افزایش فیض ربوبی و بسط نعمت‌های الهی است» (۳۲).
 فتال نیشابوری در روضه الواعظین در مورد بزرگداشت
 سالمندان از پیامبر اکرم (ص) نقل کرده است: «لَا يُؤَسَّغُ الْمَجْلِسُ
 إِلَّا لِثَلَاثِ الَّذِينَ سَنَّ لِسَنَّهُ وَ ذِي الْعِلْمِ وَ لَذِي السُّلْطَانِ لِسُلْطَانِهِ» (۳۵-
 ۳۷).

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به آیات، روایات و احادیث اسلامی گفته‌شده، مشخص
 می‌گردد از جمله فرمان‌های ساحت پروردگار از نظر تشریح و
 رهبری بشر به انتظام زندگی و سعادت در دو جهان، امر به
 احسان و خوش‌رفتاری فرزندان نسبت به پدران و مادران
 سالخورده بر حسب گفتار و رفتار و معاشرت و برآوردن حاجت
 و نیازهای آنان در دوران سالمندی است. بنابراین خداوند برای
 اینکه انسان در سالمندی تنها و بی‌یاور نماند، این چنین با
 تأکید دستور داده است که باید به والدین سالخورده احسان
 نمود. آنان را از خانه‌ی خود نرانید، به آنان بد نگویید، با کمال
 احترام با آنان سخن بگویید، نیازشان را برآورید، در برابر آنان
 خاضع و متواضع باشید و همیشه آنان را دعا کنید؛ تا روزی که
 نوبت به شما رسید، فرزندانتان فرهنگ مهرورزی به والدین
 سالمند را به خوبی آموخته باشند و عمل نمایند. از تعمق در
 آیات مذکور و صدر و ذیل آن، نکات زیر به دست می‌آید:

۱. ریشه‌ی احسان به والدین در اعتقاد به خداوند متعال است.
۲. اهمیت و جایگاه بسیار بالای احسان به والدین و تکریم
 ایشان در دوره‌ی سالمندی
۳. سالمندان مظهر لطف الهی هستند.
۴. حمایت از سالمندان ارزش الهی و دینی است.
۵. تواضع و خشوع در برابر سالمندان، نوعی تکریم و احترام به
 آنان است.
۶. طلب خیر و برکت برای سالمندان روش خوبی برای
 دلجویی از آنان است.
۷. اکرام و احترام سالمندان باید در جامعه به فرهنگ عمومی
 تبدیل شود.
۸. اکرام سالمندان، عمل صالح، کفاره‌ی گناهان و عنایت خدا
 بر فرزندان در دین مبین اسلام است. برخلاف سایر ادیان که
 اگر احترامی برای ریش سفیدانشان قائل‌اند، به دلیل بالا بودن
 سن و ضعفشان است؛ نه به دلیل فرزاندگی و اینکه اینان
 کوله‌باری از تجربیات هستند. اگر چه بسیاری از آداب و
 دستورهایشان را از دین اسلام گرفته‌اند (۱۰، ۳۸، ۳۹).

عَجَائِزُهُمْ بِمَثَلِ أُمِّكَ وَ الصَّغَارِ بِمَثَلِ أَوْلَادِكَ» (۲۷)؛ «تو را به این
 معنی سفارش می‌کنم که بزرگان آنان را پدر خود و جوانان
 آنان را برادر خود و پیرزنانشان را مادر خود و افراد کوچکشان
 را فرزند خود محسوب داری...».

رسول اکرم (ص) درباره‌ی احترام به شخصیت کهنسالان
 فرموده است: «مَنْ إِجْلَلَ لِلَّهِ إِجْلَالَ ذِي الشَّيْبَةِ الْمُسْلِمِ»؛ «یکی از
 صور تکریم و تعظیم ذات اقدس الهی احترام و تجلیل
 سالخورده‌گان مسلمان است» (۱۱). امام صادق (ع) نیز
 فرموده‌اند: «لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يُوقِّرْ كِبِيرَنَا وَ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا»، «کسی
 که به بزرگسالان ما احترام نگذارد و به کودکان ما ترحم نکند
 از ما نیست» (۲۸). همچنین: «ثَلَاثَةٌ لَا يَجْهَلُ حَقَّهُمْ إِلَّا مُنَافِقٌ
 مَعْرُوفٌ بِالنِّفَاقِ ذُو الشَّيْبَةِ فِي الْإِسْلَامِ وَ حَامِلُ الْقُرْآنِ وَ الْإِمَامُ الْعَادِلِ»؛
 «سه کس هستند که حق آنها را نادیده نگیرد کسی جز
 منافقی که به نفاق معروف است، کسی که مویش را در اسلام
 سپید کرده و آنکه قرآن را در بردارد و پیشوای عادل» (۲۹).

همچنین رسول خدا (ص) به هنگام وفات در وصیت به حضرت
 علی (ع) فرمود: «وَ ارْحَمْ مِنْ أَقْلِكَ الصَّغِيرَ وَ وَرِّ مِنْهُمْ الْكَبِيرَ»؛ «در
 خانواده‌ی خود به کودکان عطف و مهربان باش و بزرگ‌ترها را
 احترام کن» (۲۹). همچنین فرمودند: «مَنْ عَرَفَ فَضْلَ كِبِيرٍ لِسِنِّهِ
 فَوَقَّرَهُ أَمَنَهُ اللَّهُ مِنْ فِرَاقِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ»؛ «کسی که نسبت به فضیلت
 شخص مسن شناخت داشته باشد و او را احترام کند خدا او را
 از وحشت روز قیامت در امان می‌دارد» (۳۰). در جای دیگر آن
 حضرت احترام و بزرگداشت سالخورده‌گان را احترام به خداوند
 دانسته است و می‌فرماید: «جَلُّوا الْمَشَائِخَ فَإِنَّ مِنْ إِجْلَالِ اللَّهِ تَجْلِيلَ
 الْمَشَائِخِ»؛ «پیران را تجلیل کنید زیرا احترام به بزرگسالان
 تجلیل از خداست» (۳۱)؛ در این حدیث لفظ «بجل»^۱ و
 «تجلیل» حائز اهمیت است، زیرا معنی لغوی دقیق تجلیل
 علاوه‌بر تعظیم و احترام، شادرویی و مهر و محبت را نیز در
 برمی‌گیرد، بنابراین ترجمه‌ی دقیق حدیث این است که باید
 بزرگسالان را احترام توأم با مهربانی و خوش‌رویی کرد (۳۲-
 ۳۴). در حدیث دیگری در باب بزرگداشت سالمندان؛ اکرام و
 اعزاز بزرگسالان موجب افزایش روزی و برکت دانسته شده
 است: «الْبِرَّةُ مَعَ أَكَابِرِكُمْ»؛ «وجود پیران سالخورده بین شما،

^۱ Bedjel

تضاد منافع

نویسندگان مقاله هیچ‌گونه تضاد منافی درباره‌ی این پژوهش گزارش نکرده‌اند.

References

1. Ibrahim E. Al-Sanavatol Moteakherat Men-Al-Omr. Beirut: Dar-Al-Elm; 1997. p. 11. (Full Text in Arabic)
2. Altermazi A. Al-Jameolkabir: Sonan Termazi. Refind by bashar Awad Ma'aruf. Beirut: Dar Al-Gharbol Islami; 1998. Entry 402.5, No.3296. (Full Text in Arabic)
3. Ibn Manzhour MM. Lethanol Arab. Tehran: Ma'aref Ahlal Beit. (Full Text in Arabic)
4. Alqortabi S. Al-Jame'a bi Ahkamol Islam, Tafsirol Qirtabi. Cairo: Darol Maktab AL-Mesri; 2006. Entry 140.10. (Full Text in Arabic)
5. Al-Zohaili W. Tafsirol Monir. Translation by Abdolrauf Mokhles Heravi. Beirut: Darol Fekr Al-Moaser; 1990. p.293-8. (Full Text in Arabic)
6. Maraghi A. Tafsir Al-Maraghi. Cairo: Darol Ehya'a Torathol Arabi; 2015. Entry 34.5 & 20.7. (Full Text in Arabic)
7. Makarem-e-Shirazi N. Tafsire Noor.Quran.sore Maryam. Aye 2-4. (Full Text in Arabic)
8. Quran. sore Asra.Aye 36. (Full Text in Arabic)
9. Makarem-e-Shirazi N. Tafsire Noor.Quran.soure Altakasor.aye 8. (Full Text in Arabic)
10. Javadi Amoli A. Mafatih Al-Hayat. 5th ed. Qom: Asra 2012. p. 397-8. (Full Text in persian)
11. Kulaini MY. Osul Kafi. Persian. Translation by mohammad bagherkamareie. Vol. 6. Tehran: Osweh; 2007. p. 658,158. (Full Text in Arabic)
12. Makarem-e-Shirazi N. Tafsir-e-Noor. Quran. soure Qesas. Aye 21. (Full Text in Arabic)
13. Makarem-e-Shirazi N. Tafsir-e-Noor. Quran. soure Qesas. Aye 23. (Full Text in Arabic)
14. Makarem-e-Shirazi N. Tafsir-e-Noor. Quran. soure Qesas. Aye 24. (Full Text in Arabic)
15. Makarem-e-Shirazi N. Tafsir-e-Noor. Quran. soure Qesas. Aye 25. (Full Text in Arabic)
16. Makarem-e-Shirazi N. Tafsir-e-Noor. Quran. soure Qesas. Aye 27. (Full Text in Arabic)
17. Makarem-e-Shirazi N. Tafsir-e-Noor. Quran. soure Yousef. Aye 78. (Full Text in Arabic)

در همین جا می‌توان از بُعد دیگر هم به مسئله نگریت و آن اساساً مسئله‌ی جهان‌بینی و نگرشی است که اسلام نسبت به جهان و هستی انسان دارد. در اسلام و دیگر ادیان الهی، حیات آدمی با مرگ او پایان نمی‌یابد؛ بلکه مرگ به واقع پایان مرحله‌ی از حیات و شروع مرحله‌ی دیگر محسوب می‌شود (۴۰، ۴۱). وقتی چنین نگرشی مطرح می‌شود، هیچ‌گاه افراد سالمند احساس نمی‌کنند که به پایان زندگی رسیده‌اند و نیاز ندارند آرزوی جوانی کنند و به یاد دوران گذشته اندوهگین شوند و به عبارت ساده‌تر دچار افسردگی و گوشه‌گیری شوند (۴۲). سالمندان با این جهان‌بینی می‌توانند از پیری خود به عنوان مرحله‌ی از حیات بشری لذت ببرند و با خیالی آسوده و آرام به حیات خود ادامه دهند (۴۳، ۴۴).

محدودیت‌ها و پیشنهادها

از محدودیت‌های این پژوهش می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: دسترسی به دسته‌ی از منابع دست اول اسلامی و متون فقهی اهل تسنن دشوار؛ و همچنین بیشتر این منابع به زبان عربی و اردو بود. با توجه به بررسی منابع دست اول اسلامی و مطالعه‌ی متون حدیث و فقهی پیشنهاد می‌شود با توجه به کامل و جاودانه بودن اسلام و احاطه‌ی آن بر ساختار وجودی انسان و نیازهای حقیقی او، تدوین و ارائه‌ی سرفصل دروس مصوب رشته‌ی جدید سالمندی مبتنی بر اصول و موازین اسلامی ضرورت داشته است؛ چرا که امری است شدنی و می‌توان با بهره‌گیری واقع‌بینانه و کارشناسانه از منابع اصیل و غنی دینی به این مهم نائل آمد. همچنین اختصاص یکی از مواد درسی با عنوان «منابع اسلامی سالمندی» در جهت غنای بیشتر رشته و به نوعی بومی‌سازی دانش سالمندشناسی گام برداشت.

قدردانی

در ترجمه و دسترسی به منابع دست اول اسلامی و علوم حدیث به‌ویژه ترجمه و تطبیق منابع و اسناد عربی، آیت‌الله عبدالحسین بهاء‌الدین عاملی، آیت‌الله حسین ایزدی و حجت‌الاسلام سیدامین میرعلایی کمک‌های بی‌دریغ و شایسته‌ی داشتند. در برگردان متون عربی به فارسی نیز دانشجویان دکتری زبان و ادبیات عرب آقایان عبدالهادی آل‌بوطرفی و عبداللطیف خفاجی کمک‌های ثمربخش و صبورانه‌ی داشتند که نویسندگان از تمام این بزرگواران قدردانی می‌نمایند.

18. Tajoddin Shoeiri M. Jameol Akhbar. Tehran: Razi; 1984. p.242. (Full Text in Arabic)
19. Mohaddethi J. Akhlaq Moasherat. 5th ed. Qom: Boustan Kitab; 2003. p.297. (Full Text in persian)
20. Kulaini MY. Osul Kafi. Persian translation by mohammad bagherkamareie. Vol.2. Tehran: Osweh; 2007. p.316. (Full Text in Arabic)
21. Amedi A. Ghorarol Hekam Dorarol Kalem. Qom: Haozeh. 1996 Entry 1069 & 324. (Full Text in Arabic)
22. Payandeh A. Nahjol Fasahah. Tehran: Javidan; 1945. (Full Text in persian)
23. Ibn Babawayh M. Oyoun Akhbar Al-Ridha. Persian translation by hamidreza mostafid . Vol. 2. Tehran: Sadough; 1998. p. 265. (Full Text in Arabic)
24. Amedi A. Ghorarol Hekam Dorarol Kalem. Qom: Haozeh 1996. p. 308. (Full Text in persian)
25. Maghrebi N. Da'aem Al - Islam. Cairo: Da'eratol Ma'aref; 1994. p. 63. (Full Text in Arabic)
26. Mofid M. Al-Amali. Mashhad: Astan Qods Razavi; 1985. p.232. (Full Text in persian)
27. Babvei Qomi (Sheix Sadouq) M. Man La Yahzharol Faqih. Vol. 2. 3rd ed. Qom: Hozah Pub. Co; 1999. p.625. (Full Text in Arabic)
28. Majlesi MB. Bahar Al-Anvar. Vol. 72. Qom: Darol Kitabol Islami; 2005. p.138 & entry 52. (Full Text in Arabic)
29. Majlesi MB. Bahar Al-Anvar. Vol. 75. Qom: Darol Kitabol Islami; 2005. p. 136, 9. (Full Text in Arabic)
30. Hor Ameli MH. Tafsil Vasayel Al-Shia Ela Tahsil Masael Al-Shariat. Vol. 12. Qom: Ahle Beit; 1989. p.98. (Full Text in Arabic)
31. Albabarti Mahmoud AM. Sharhol Enayat Alal Hedayat with Sharh Fathol Qadir. Vol. 3. Beirut: Darol Fikr; 1872. Entry 356.2. (Full Text in Arabic)
32. Al-Farfur A. Fatava va Qazaya Feqhiah Moaserah. Damascus: Dar Al-Dameshq; 2006. p. 145-7. (Full Text in Arabic)
33. Fattal Neishabouri MH. Rozataol Waezhin v Bathirol Mottaезin. Persian translation by mahmoud mahdavi damghani. Vol. 2. Qom Nashr Iran; 1996. p. 147. (Full Text in persian)
34. Ibn Majah HA. Sonan Ibn Al-Majah. Refind by Bashar Awad Ma'aruf. Beirut: Dar-Aljeel; 1998. p. 1415.2, No.233. (Full Text in Arabic)
35. Abdullah NA. Moajan Al-Baseet. Mashhad: Razavi University; 19. 98 p. 63. (Full Text in persian)
36. Al-Ragheb Al-Isfahani HM. Al-Mofradat Fi Gharib Al-Quran. Persian translation by hossein khodaparast. Tehran Navid Islam; 2011. Al-Ajuz intery. (Full Text in persian)
37. Taher Qazvini AA. Compact Interpretation of the Quran Explainer. Tehran: Kalam; 2001. p. 475. (Full Text in persian)
38. Tabatabaie MH. Almizan. Persian . Translation by Mohammad Bagher Musavi Hamedani. Qom: Hozeh; 1995. p. 136. (Full Text in persian)
39. Ansari ramli SM. Nahayatol Mohtaj Ela Sharhol Menhaj. Beirut: Dar Al-Kotobol Elmia; 1993 Entry 193.3. (Full Text in Arabic)
40. Al Bahouti MY. Kashafol Qena'a an Matnol Eqna'a. Qom Islamic IS Centre; 2008. Entry 309.2. (Full Text in Arabic)
41. Al Hattab MM. Mawahebol Jalil. Beirut: Darol Fikr; 1992. entry 414/2. (Full Text in Arabic)
42. Asadollahi A, Rezaei P, Faraji N, Saberi LF. Does religiosity have unsuitable effect on civic engagement of older adults? A research within aged citizens in the Southwest of Iran. Journal of American Science. 2012;8 (7):421-6.
43. Asadollahi A, Fani-Saberi L, Rezaie Abhari F, Shirinkam F. Later life civic engagement of elderly in Ahwaz-Iran. Journal of Nursing and Midwifery Sciences. 2014;1 (1):33-43.
44. Asadollahi A, Rezaei P, Faraji N. Aging Successfully: The Impact of Spirituality on Social Participation in the Process of Living Getting Old. Middle-East Journal of Scientific Research. 2013;15(7):920-5.